

OM LEN

Allerede på landskabslovenes tid (Skånske, Sjællandske og Jydske Lov), det vil sige i 1200-tallets begyndelse, har der været inddelinger i "len" i Danmark. Ordet "len" betyder egentlig "lån". Fra starten har der formodentlig været tale om områder, som den danske konge kunne tildele (låne ud til) centrale personer omkring kongen (for eksempel hirdmænd). Forvalteren af lenet (lensmanden) kunne af lenet få en række indtægter, men skulle så til gengæld svare kongen en årlig ydelse og måske militærtjeneste.

I økonomisk trængte perioder kunne kongen oprette eller udskille særlige pantelen, det vil sige områder, som kongen stillede i pant for et større lån. Indtil kongen havde tilbagebetalt lånet gik alle lenets indtægter almindeligvis til långiveren - nærmest som en slags rente.

Det kan formodes at lenene gennem årene har ændret grænser mange gange. De ældste lens størrelse har været meget varierende. I årene op til Reformationen i 1536 omfattede et len ofte 3 til 4 herreder, men der er også eksempler på len, som omfattede op imod 10 herreder. Omvendt er der også eksempler på len, der kun omfattede nogle få bøndergårde.

I forbindelse med Reformationen måtte kirken aflevere store dele af dens jordbesiddelser til kongen, som efterfølgende oprettede mange nye smålen. På dette tidspunkt havde Danmark mere end 200 len med godser tilknyttet, udover 54 klostre. I løbet af 1500-tallet og 1600-tallets første halvdel blev mange af disse len lagt sammen, således at der ved enevældens indførelse i Danmark i 1660 kun var 49 len tilbage. Møn udgjorde et selvstændigt len kaldet Stegehus Len.

Kongens indtægter fra lenene kan ses i lensregnskaberne, som i nogle tilfælde er bevaret tilbage til 1500-tallet, men er næsten komplet bevarede fra 1600-tallet. Som en del af regnskaberne er de såkaldte jordebøger, hvori den enkelte fæster/bonde registreredes med størrelsen af landgilden, samt oversigter over hvor meget den enkelte skulle udrede i ekstraordinære skatter.

OM AMTERNE FRA 1660 TIL 1800

Ved kongelig ordre af 19. februar 1662 blev det bestemt, at lenene fremover skulle ændre navn til amter, og den administrative leder, lensmanden, tilsvarende skulle ændre navn til amtmand. Foruden navneforandringen blev administrationen af de kongelige indtægter og udgifter i de følgende år flyttet til amtsskriverne, også kaldet amtsforvaltere.

For Stegehus Len betød det, at det i 1662 ændrede navn til Møns amt.

I årene efter 1662 blev en række af de små len, nu kaldet amter, sammenlagt. Dette havde til følge, at de 49 len, der eksisterede i 1662, i 1793 skrumpet ind til 24 amter. Møn var således i 1793 blevet til en del af Præstø amt.

De 24 amter var meget forskellige - både i geografisk udstrækning, hartkorn og folketal. I 1793 gennemførtes, blandt andet med det formål udligne disse forskelle, en amtsreform. Ved reformen forsøgte man så vidt muligt at respektere herredsgrænserne, således at ingen herreder skulle blive delt på to eller flere amter. Resultatet blev en opdeling af Danmark i 17 nye amter. Kun området syd for Kongeåen og hovedstaden København var ikke med i den nye amtsopdeling.

I forbindelse med reformen blev tilsynet med købstæderne flyttet fra stiftsbefalingsmanden til amtmanden, og dermed havde stiftsbefalingsmanden afgivet sin sidste store administrative opgave; tilbage havde han nu kun tilsynet med den kirkelige økonomi.

Amtmanden blev således kongens repræsentant - embedsmand - ude i landet. Han skulle varetage kongens interesser lokalt, og han skulle også fungere som "overordnet" for dem som ingen overordnet havde, hvilket i princippet vil sige alle, der ikke var fæstebønder. Amtmanden skulle eksempelvis forestå skiftesager efter selvejere, for de var jo uden overordnede.

Begrebet "len" forblev i brug i dele af Sønderjylland op til omkring år 1800. Her omfattede det større gårde, hovedgårde, med tilhørende bøndergods.

(Kilde: DIS-Danmark, Særnummer 1998: Sogn, Herred, Amt)

OM SOGNE

Betegnelsen "sogn" er muligvis ældre end kristendommen i Danmark. Den har måske oprindeligt været brugt i den hedenske tid for et område, der var tilknyttet samme helligdom; et område som i udstrækning nok har været en del større end det område, vi i dag forbinder med et sogn - måske i størrelse svarende til et herred. Formodningeme om sognebetegnelsens oprindelse hviler blandt andet på oplysninger fra vikingetidens Danelagen omkring år 1000 i England.

Efter kristendommens indførelse i Danmark blev et sogn identisk med det område, som søger til en fælles kirke.

Befolkningens betaling af tiende til kirkerne har utvivlsomt tydeliggjort sognegrænserne og medført, at de blev meget fastlåste. I tiden fra de store kirkebyggerier i 1100- og 1200-tallet og indtil reformationen i 1536 må det antages, at sogneinddelingen er forblevet næsten uforandret. Tilbagegangen i 1300- og 1400-tallet blandt andet på grund af Den Sorte Død's halvering af befolkningen i årene omkring 1350 har dog betydet nedlæggelse af en række kirker.

I årene umiddelbart efter reformationen blev yderligere en del mindre sogne nedlagt, blandt andet fordi de ikke fortsat kunne underholde en præst under de nye betingelser. Det medførte ofte sammenlægninger til større sognekald (pastorater), bestående af et hovedsogn, hvor præsten boede, og et eller flere anneksogne.

Krigene i 1600-tallet og besættelsestroppers plyndringer gik også hårdt ud over de danske kirker. Nogle af kirkerne var så medtagne, at de efterfølgende blev opgivet, og at sognene ophørte med at eksistere som selvstændige kirkesogne.

Alt i alt må der regnes med, at langt over hundrede sogne er blevet nedlagt fra kristendommens indførsel og op til krigene i 1600-tallet.

Siden 1600-tallet har sogneopdelingen været meget stabil, når der ses bort fra de største byer og de nye bydannelser. Efterhånden som tilflytningen fra land til by tog fart fra slutningen af forrige århundrede blev en række nye sogne og sognekirker oprettet i byområderne.

Indtil omkring 1740 var Møn opdelt i 6 sogne. På dette tidspunkt blev Stege sogn opdelt i sognene Stege sogn, Stege Landsogn og Damsholte sogn.

De oprindelige 6 sogne havde hver deres egen sognekirke:

**Magleby kirke,
bygget omkring 1200-1225**

**Borre kirke,
bygget omkring 1200-1250**

**Elmelunde kirke,
bygget ca. 1075**

**Keldby kirke,
bygget omkring 1200-1250**

**Fanefjord kirke,
bygget omkring 1250-1300**

**Stege kirke,
bygget omkring 1200-1250**

Alle disse kirker er i tidens løb blevet mere eller mindre ombygget.
Det i 1740 nytilkomne sogn Damsholte får også en kirke:

**Damsholte kirke,
bygget 1740-1743**

OM HERREDER

Herredsinddelingens oprindelse er ukendt, og formålet med denne opdeling er uklar. Muligvis er der oprindelig tale om en militær inddeling, idet ordet "herred" kan være en sammensætning af ordene "hær" og "ridt", og derfor måske har været betegnelsen for et område, som kunne stille med en hær af en bestemt størrelse. Allerede på et meget tidligt tidspunkt optræder herrederne som selvstændige retsområder med eget herredsting, hvorfor herredsinddelingen måske snarere har sin oprindelse i den retslige opdeling af landet.

Første gang at betegnelsen "herred" optræder i de skriftlige kilder er i Knud den Helliges gavebrev fra 1085, hvor forskellige stednavne på Sjælland bliver lokaliseret ved deres herredsbeliggenhed. På dette tidspunkt er Danmark - eller i hvert fald dele af Danmark - således allerede opdelt i herreder. I Kong Valdemars jordebog fra 1231 findes en oversigt over de danske herreder. På dette tidspunkt eksisterede der en herredsstruktur, der meget ligner den opdeling, som blev benyttet mere end 500 år senere, nemlig i 1700-tallet. Herrederne omfattede typisk mellem 5 og 15 sogne, og var ofte afgrænset af naturlige skel i landskabet så som vandløb og terrænforskelle.

Efter reformationen i 1536 blev Danmark opdelt i provstier, som blev sammenfaldende med herredsopdelingen. Efterhånden blev der en række forskelle på denne kirkelige herredsopdeling og den opdeling i herreder, som blev benyttet i verdslig henseende, for eksempel i forbindelse med den juridiske inddeling af landet. Det verdslige herred mistede dog langsomt sin betydning, og på længere sigt blev det kirkelige herred det dominerende.

Den kirkelige brug af herredet til etablering af provstier ophørte i 1806, hvor provstierne blev større og sammenfaldende med amtsinddelingen.

Som inddelingsenhed har herredet fungeret som udgangspunkt i en lang række administrative inddelinger. Foruden de nævnte inddelinger i provstier og retskredsens herredsting, så er herrederne bl.a. benyttet som enhed i forbindelse med bispearkivernes journaler og regnskaber, lægedistrikter og lægekredse, toldsteder, amtstuer, skatteråd, brandforsikring, matrikler, lægdsruller og folketællinger.

Møn udgjorde et selvstændigt herred kaldet Mønbo Herred.

Som enhed er herrederne stærkt på tilbagetog, og ved nye inddelinger af Danmark er det andre enheder som benyttes i dag, for eksempel de nye kommuner fra 1970.

(Kilde: DIS-Danmark, Særnummer 1998: Sogn, Herred, Amt)